

DURMITORSKA PARTIZANSKA REPUBLIKA

IZDANJE POVODOM 35-GODIŠN-
JICE OSLOBOĐENJA ŽABLJAKA

GOJKO JOKIĆ

DURMITORSKA PARTIZANSKA REPUBLIKA

Nacionalni park Durmitor

ŽABLJAK

Turistički vodič

1978.

Turistički vodiči
Biblioteka
SPOMENICI REVOLUCIJE

Autor teksta
Gojko Jokić

RECENZENTI
Mijuško Šibalić
Stojan Žugić
Maksim Čosović

IZDAVAČI
„Industrijaimport“, Titograd — OOUR „Durmitor“, Žabljak
NISRO „Turistička štampa“, Beograd, Knez Mihailova 21

ZA IZDAVAČE
Milenko-Mile Stijepović
Ivan Gajić

UREDNIK
Tanja Rović

LIKOVNO GRAFIČKA OPREMA
Miša Martinović

SNIMCI
Đorđe Popović

TIRAŽ
20.000 primjeraka
1978.

ŠTAMPA
BIGZ

Prednja korica: Spomenik palim borcima i ŽFT na Žabljaku
Zadnja korica: Panorama Crnog jezera

**Biblioteci SPOMENICI REVOLUCIJE dodijeljena je
ZLATNA PLAKETA na Devetom međunarodnom sajmu
turizma i sporta 78. u Sarajevu, marta 1978. godine.**

Tito na Durmitoru avgusta 1970. godine

„Durmitore visoka planino . . .“ počinje pjesma kao uzdah čežnje i sjete naroda, upućen tom gorostasu prirode što okružen legendama i kazivanjima o davnim vremenima prkosi vječnosti.

Raskošan prostranstvima i vrletima, vodama i vječnim snjegovima, postojan i neuništiv, čuva svoju najljepšu priču — o slobodarstvu Durmitoraca. I pripovijeda je kadgod se razgrnu stranice njegove istorije.

Ne izmjeniše ga nikad i ne pokoriše vojske tuđinske. Zakoračile bi na ovo tle samo zakratko, jer osvajaču ovdje mjesta nikad nije bilo.

Zato su raskošna i prebogata njedra Durmitora. I divno ono što nosi u sebi, od davnina i skorijih dana, sa mnogim korijenima ovog vremena, među kojima je i Durmitorska partizanska republika, jedinstvena po onome što je dala narodnooslobodilačkom pokretu, borbi i revoluciji naroda i narodnosti Jugoslavije.

„Još 1940. godine, kada sam ovdje došao radi Osme partijske konferencije, posmatrao sam ove terene i razmišljao o njima kao mogućoj bazi Vrhovnog štaba, a posebno 1941. godine, kada je trebalo da se krene iz Beograda, da li možda u istočnu Srbiju, prema Homolju, ili prema zapadnoj Srbiji. Odluku da se ide prema zapadnoj Srbiji donio sam upravo zbog toga što sam u ovom kraju vidio dobro zaleđe.

Kasnije smo ovdje dva puta donosili značajne strategijske odluke. Ovdje smo 1942. godine donijeli odluku o maršu prema zapadnoj Bosni. Isto tako poslije bitke na Neretvi, kada je naša namjera bila da idemo prema jugoistoku, ovdje sam odlučio da se vratimo natrag, jer sam tada procijenio da nas neprijatelj, ni po koju cijenu, neće pustiti na istok“ — rekao je drug Tito na Žabljaku avgusta 1970. godine, odajući priznanje narodu ovog kraja za borbu koju je vodio protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Drug Tito boravio je ovdje pred rat i tokom rata u tri navrata:

- Kao generalni sekretar KPJ avgusta 1940. godine na Osmoj pokrajinskoj konferenciji KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju, koja je, uz učešće 33 delegata, održana u Barama Žugića pored Žabljaka.
- Na Crnom jezeru, 21. maja 1942. godine, kada je doneo odluku o ofanzivi proleterskih brigada prema Bosanskoj krajini.
- Za vrijeme pete neprijateljske ofanzive u drugoj polovini maja 1943. godine, kada je na istom mjestu odlučio da se izvrši proboj u istočnu Bosnu.
- U toku 1942. i 1943. godine, kada je u jeku najžešćih bitaka bio na Liječevinama, u Nedajnom, Plužinama, Žabljaku i pored Mratinja.

DURMITORSKA PARTIZANSKA REPUBLIKA

Vrijeme — ratno i slobodarsko — nosilo je, između 1941. i 1945. godine, događaje i tkalo sudbine ljudske. U njemu su Durmitorci istrajali u opredjeljenju, onom od ranije i iskazanom u julskom ustanku 1941. godine, da sami odlučuju o sutrašnjici.

Sva ta htijenja i težnje, sve što se zbivalo, lakše je poimati ako se shvati širina ovog prostora.

Međe. — Durmitorski kraj (bivši šavnički srez, a tokom rata područje Durmitorskog NOP odreda), sav od teško prohodnih vrljetnih planina, sa zelenim poljima i rijekama koje su usjekle duboke kanjone, obuhvata oko 1.950 kvadratnih kilometara. Međe mu se prostiru od sela Dobrilovine tokom Tare do Šćepan Polja (sjever) između sela Gornje i Donje Kruševo, preko Vučeva do vrha Magliča (nedaleko od Trnovačkog jezera); zatim planinama Volujak i Vlasulja na Katin kuk i Ravno, do blizu sela Kazanci (zapad);

4

planinama Golija, Javorak i Vojnik, preko visoravni Krnovo do platoa Javorja i Semolja (jug); između sela Sirovac i Krnja Jela preko rijeke Tušinke i planine Sinjavine do Dobrilovine na Tari (istok).

Na tom prostoru, čija je jedna dijagonala 60 kilometara, živjelo je pred rat 27.500 stanovnika.

USTANAK

Ovaj dio Crne Gore, poslije propasti stare Jugoslavije, pripao je Italiji, ali zbog snijega okupator zaposjeda opštinska sjedišta Žabljak, Šavnik, Boan, Njegovudu, Trsu i Goransko tek početkom juna 1941. godine.

Okupaciju zemlje durmitorski komunisti dočekali su spremni i dobro organizovani. Radili su na pripremama ustanka — prikupljanju oružja i municije, sanitetskog materijala itd. Već početkom jula u srezu je bilo spremno za borbu preko 30 gerilskih grupa sa oko 680 boraca — članova Partije, SKOJ-a i simpatizera.

Direktivu Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak o dizanju ustanka Mjesni (Sreski) komitet KPJ za srez šavnički primio je 16. jula. Noću 16/17. jula održana je proširena sjednica Mjesnog komiteta, u selu Vrtoč Polje, i na njoj donesena odluka da se odmah otpočne sa oružanim ustankom. Sve pripreme bile su obavljene ranije, tako da je samo dogovoreno o početku napada na pojedine neprijateljske garnizone i žandarmerijske stanice. Sresko partijsko rukovodstvo objedinjavalo je sve akcije, a takođe i njima rukovodilo. Ustanici su prvo oslobodili Goransko i Breznu (19. jula), zatim Žabljak i Njegovudu (20. jula), Šavnik, Trsu, Pišće i Crkvice (22. jula). Tako je za samo nekoliko dana bilo slobodno čitavo durmitorsko područje.

Te prve akcije najbolje su pokazale raspoloženje naroda. Ustanička vojska narasla je za nekoliko dana na 2.000 boraca.

Od tada počinje stalan i jedinstven proces stvaranja narodne vlasti, organizovanje svih vidova života. Neprekidno traje oružana borba za očuvanje velike slobodne teritorije, koja će ubrzo imati širi strateški značaj za razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Crnoj Gori, pa i u Jugoslaviji.

Prvo su uspostavljene komande mjesta u Žabljaku, Šavniku, na Trsi i Goranskom. Na savjetovanju 22. jula 1941. godine, u Žabljaku je formiran Narodnooslobodilački fond i njegov sreski odbor. Narodnooslobodilački odbori izabrani su u Žabljaku, Šavniku, na Goranskom i Trsi a ubrzo u Boanu i Njegovodi. U svih šest opština osnovani su teritorijalni bataljoni a njihove komande formiraju čete i vodove.

Tako je partizanski Durmitor potpuno organizovan dočekao italijansku ofanzivu na Crnu Goru i Boku.

5

ITALIJANSKA OFANZIVA

Šest kompletnih divizija, odlično naoružanih i motorizovanih, opremila je fašistička Italija protiv ustanka u Crnoj Gori. Poslije žestokih borbi, 5. i 6. avgusta, na Krnovu, Kruševicama, Miloševićima i Gracu, jake italijanske kolone, potpomognute artiljerijom i avijacijom, ušle su 7. avgusta u Šavnik, a 19. avgusta u Žabljak i ovladale naseljima pored puta Nikšić — Pljevlja. Uz strahovit teror 19 ljudi je strijeljano, više osuđeno na robiju, sela su paljena i pljačkana.

Okupator ipak nije mogao da ovlada velikim durmitorskim prostranstvom. Njegovi garnizoni u Žabljaku i Šavniku ostali su izolovani, a Šaranci, Uskoci i čitava Piva su i dalje slobodne teritorije. U to vrijeme jedan bataljon od 300 boraca iz Pive odlazi u Hercegovinu, gdje saraduje sa ustanicima iz okoline Gacka.

Istovremeno djeluje se na političkom planu, rade Partija, narodnooslobodilački odbori i vojne komande. Sreska partijska konferencija održana je 12. i 13. oktobra. Poslije nje još više je ojačao narodnooslobodilački pokret.

Zbog snažnog narastanja oružanog pokreta i približavanja zime, italijanski garnizoni bivali su sve nesigurniji. Noću 16/17. oktobra, u najvećoj tajnosti, okupatorske jedinice napustile su Žabljak i Šavnik.

OSAM MJESECI SLOBODE

(oktobar 1941. — jun 1942.)

Od polovine oktobra 1941. pa sve do juna 1942. godine, područje Durmitora je slobodna teritorija. To je doba „Durmitorske partizanske republike“, vanredno dobro organizovane, kada počinje izgradnja cjelovitog sistema nove narodne vlasti i vojnih jedinica, proces koji će biti korijen onome što dolazi kasnije.

Privrženost Durmitoraca narodnooslobodilačkoj borbi, a uz to prostranstva Durmitora, imaju kao slobodna teritorija i ogromna partizanska baza poseban strateški značaj za Vrhovni štab NOV i POJ i revoluciju uopšte.

NARODNA VLAST

Do tada privremeni narodnooslobodilački odbori sada su izabrani glasanjem svih stanovnika starijih od 18 godina. Sreski odbor u Žabljaku objedinjavao je rad šest opštinskih (Šavnik, Boan, Žabljak, Trsa, Krš i Pivski Manastir), a ovi 96 seoskih.

„Nova vlast izražena preko narodnooslobodilačkih odbora i pratećih organa (zdravstva, prosvjete, sudstva, privrede, unutrašnjih organa) široko se manifestovala u ovom kraju zbog toga što je ovo

područje bilo slobodno dugo vremena. Iskustva stečena na ovom području u pogledu organizacije nove vlasti, kasnije su poslužila kao osnov njihovom ustrojstvu ne samo u Crnoj Gori već i Jugoslaviji. Tvorac Fočanskih propisa — Moša Pijade dugo je boravio u durmitorskom području. On je od septembra prvo bio u Pivi, a zatim od novembra u Žabljaku gdje je ostao do druge polovine decembra, i ponovo u durmitorskom području od druge polovine februara do juna 1942. godine. Stečena iskustva u organizovanju i funkcionisanju narodne vlasti na ovom području poslužila su mu kao osnov za pisanje Fočanskih propisa. To je bio jedan od karakterističnih faktora u izgradnji narodne vlasti u Crnoj Gori u prvoj godini rata i revolucije, koji je ušao u osnov izgradnje jugoslovenske revolucionarne vlasti“. („Durmitorska partizanska republika“).

DURMITORSKI ODRED

Jedanaestog novembra 1941. godine formiran je Durmitorski NOP odred, sa pet teritorijalnih bataljona i 1.340 boraca. Njegove partizanske straže obezbjeđivale su sva važnija mjesta, a posebno prilazne pravce sa kojih je mogao da naide neprijatelj (Đurđevića Tara, Šćepan Polje, prema Nikšiću i druga).

U jesen 1941. godine ustanički Durmitor povezuje dijelove Crne Gore, istočne Bosne, Hercegovine, Sandžaka i, dalje, zapadne Srbije. „Izuzetan značaj imala je okolnost da je stanovništvo durmitorskog kraja bilo u najvećem broju privrženo narodnooslobodilačkom pokretu. Dugotrajan slobodan razvoj i djelovanje narodne vlasti na potpuno slobodnoj teritoriji (tada vjerovatno najvećoj u zemlji) od svakog prisustva i uticaja okupatorske vlasti omogućili su mobilizaciju sve raspoložive ljudske snage i materijalnih dobara za borbu protiv neprijatelja. Tako su stvoreni uslovi da durmitorsko područje uputi znatne vojne snage u istočnu Bosnu, Hercegovinu, Sandžak i na Sinjajevinu prema Kolašinu, čiji je ukupni broj bio preko 1.200 boraca“. (Mijuško Šibalić: „Počeci narodne vlasti“).

PLJEVLJA

„Tokom novembra 1941. godine Crna Gora je organizovala veliku vojnu formaciju — Crnogorski narodnooslobodilački partizanski odred za operacije u Sandžaku. Za tako veliku vojnu formaciju Sreski narodnooslobodilački odbor u Žabljaku organizovao je (na području sreza — o.p.) smještaj i dvodnevnu ishranu za oko 3.400 boraca... Uoči polaska preko Tare na Njeguvsdom polju postrojena je najveća vojna formacija tada u porobljenoj Evropi. Organizovanje ovako velike vojne jedinice i njeno slanje van Crne Gore, u vrijeme kada su u Crnoj Gori postojali jaki okupatorski

garnizoni koji su u većim gradovima u opsadi držani od preostalih partizanskih jedinica, najbolje nam ilustruje jačinu i snagu oslobodilačkog rata i revolucije tada u Crnoj Gori. Iako je neuspjeli napad na Pljevlja bio vojno taktički promašaj, po ocjeni Edvarda Kardelja to je u 1941. godini bila jedna od najvećih i najhrabrijih bitaka našeg narodnooslobodilačkog ustanka, sa dalekosežnim pozitivnim posljedicama za njegov razvoj". („Durmitorska partizanska republika“).

Pred polazak, na smotri na Njeguvsdom polju 27. novembra, u stroju su bila tri durmitorska bataljona i jedna četa — preko hiljadu boraca. U bici na Pljevljima pala su 73 Durmitorca a 71 je ranjen.

BOLNICA

Partizanska bolnica na Žabljaku radila je od 26. novembra 1941. godine. Trebalo je da posluži za potrebe ovog kraja, ali poslije bitke za Pljevlja postaje prva centralna partizanska bolnica. Tih dana prihvatila je oko 230 ranjenika, što je učinjeno sa puno organizacionog smisla za pružanje efikasne medicinske njege.

Ubrzo ona postaje Centralna bolnica Vrhovnog štaba, koji polovinom decembra ovamo upućuje svoju hiruršku ekipu. Time su stvoreni uslovi za još brže liječenje. Prihvataju se ranjenici sa šireg područja Crne Gore, Sandžaka, Srbije i Bosne.

Tokom 1941. i 1942. godine ona šest mjeseci neprekidno djeluje na istom mjestu i jedina je stalna partizanska bolnica. U njoj je liječeno oko 540 teških ranjenika. Bila je to zaista primjerno organizovana bolnica u teškim uslovima rata, u kojoj su radili mnogi poznati ljekari. Ovdje je stručno osposobljavan medicinski kadar.

Sa mnogo ljubavi i pažnje, sa istinskim samoprijegom, narod ovog kraja brinuo se o ranjenicima. Prije svega da bude dovoljno hrane, koje je te zime i proljeća bilo nedovoljno. Brigu o svemu vodila je narodna vlast i bolnička uprava. Na ovim poslovima posebno se isticala omladina, mnogostruko angažovana i spremna da u svakom trenutku uradi što je potrebno — od nošenja ranjenika kroz planinska bespuća, do tople pažnje prema bolesnicima.

U Šavniku, Boanu, na Rudinama i u Goranskom, organizovane su manje prihvatne bolnice.

Naročito je svesrdan bio samoprijegor ljudi i žena, a posebno omladine Durmitora, za vrijeme evakuacije bolnice u Pivu, maja 1942. godine. Teško prohodnim terenom prenošeni su ranjenici na nosilima. Do početka juna na području Pive našle su se sve bolnice iz Crne Gore, Sandžaka i istočne Bosne, sa 660 ranjenika i bolesnika. Tu su bile i vojne jedinice. Zajedno se odavde krenulo prema zapadnoj Bosni.

ORGANIZOVANOST

Prostrana slobodna teritorija Durmitorske partizanske republike isticala se vanredno dobro organizovanim životom. Gotovo ništa nije bilo prepušteno slučaju.

Obavljeni su mnogi poslovi, često uzajamno isprepleteni, koji su omogućili da se tokom zime (ovdje uvijek teške i duge) sa nedovoljno hrane što normalnije preživi i da svako ima ono najnužnije. Međutim, svi su bili spremni u pogledu snabdijevanja da daju prednost svojoj partizanskoj vojsci.

Izvršen je popis stanovništva i napravljen pregled imovinskog stanja domaćinstava, što je proslužilo prilikom raspodjele namirnica.

„Viškovi životnih namirnica i stoke uzimani su za potrebe vojske i siromašnog stanovništva bilo za njegovu ishranu, bilo za sjetvu. Prema utvrđenim propisima viškovi mužene stoke davani su na korišćenje siromašnom stanovništvu na određeno vrijeme. Za te svrhe vođene su posebne knjige. Osim toga svi mlinovi bili su stavljeni pod kontrolu narodnooslobodilačkih odbora, kao i manastirska imanja. Na području Pive bile su organizovane stočne farme za potrebe vojske, ranjenika i stanovnika. U tim takozvanim farmama je početkom juna 1942. godine bilo 6.586 grla stoke. Bio je to veliki stočni fond u tadašnjim uslovima“. („Durmitorska partizanska republika“).

Postojalo je više radionica gdje se opravljalo oružje, obuča, odjeća, plelo i gdje su obavljani i drugi poslovi.

Nije smio ostati neobrađen ni jedan komad zemlje, pa je čuvano sjeme za sjetvu. Pomagalo se domaćinstvima koja nisu imala dovoljno radne snage.

Uspostavljena je sudska vlast, sa odvojenim vojnim i civilnim nadležnostima. Unutrašnja bezbjednost bila je zasnovana na širokoj mreži seoskih partizanskih straža.

U januaru 1942. godine počinju da rade neke osnovne škole. Takođe i analfabetski tečajevi u selima.

Politička aktivnost je dobro usmjerena. Sa stanovništvom se raspravljalo o svim bitnijim pitanjima, a istaknuti politički i vojni rukovodioci držali su predavanja.

Omladina je okupljena u aktivima SKOJ-a i organizacijama Crnogorske narodne omladine, a žene u Antifašističkom frontu žena.

Umnožavane su i rasturane, a zatim pojedinačno i kolektivno čitane radio-vijesti. Od kraja 1941. do maja iduće godine u Žabljaku izlazi Bilten Durmitorskog NOP odreda. U martu je pokrenut i list „Durmitorski udarnik“, koji uređuje Moša Pijade, a izlazi nedeljno u 50 primjeraka. Neko vrijeme ovdje izlazi i Bilten Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku.

Narod je uvijek bio spreman na akciju. Po najtežoj zimi, preko snijegom zametenih visova, omladina je na leđima prenosila hranu za borce na Sinjavini. Pravljeni su mostovi, magazini, bolnice — sve što je bilo neophodno... Živjelo se u jedinstvu, dubokoj sprezi naroda i partizanske vojske. Stvarana je narodna vlast na putevima revolucije.

„Krajem 1941. i početkom 1942. godine u durmitorskom području je suzbijena četnička propaganda i pokušaj njihovog organizovanja preko manjih grupa.“ Tako ovdje nije došao do izražaja kontrarevolucionarni pokret, jer je „teritorija bila dugo slobodna i na njoj je funkcionisala u narodu već afirmisana politička i vojna vlast.“ („Durmitorska partizanska republika“).

U ISTOČNOJ BOSNI

Partizanski bataljoni sa Pivske planine držali su stražu na Šćepan Polju. Prvih dana decembra 1941. godine ovdje je partizanska baza, a ubrzo i u Bastasima i Kosmanu.

Događaji su nalagali da se što brže djeluje u susjednom fočanskom kraju. „Italijani su 5. decembra napustili Foču i otišli za Pljevlja, a iz Srbije stigli četnički bataljoni i udružili se sa bosanskim četnicima, pa vrše pokolje muslimanskog stanovništva. Okupacijske vlasti i jedinice odlazeći iz ovog kraja, još više su proširile razdor među Srbima i Muslimanima. Nastalo je potpuno bezvlašće, u kojem se ne zna ko koga ubija.“ (Milorad Marković: „Durmitorski kraj u NOB“).

Štab Durmitorskog partizanskog odreda, čiji se komandant nalazio na Šćepan Polju, odlučio se na hitnu vojničku intervenciju i poduzeo mjere da što prije mobiliše svoje bataljone. Istovremeno odred politički djeluje u okolini, posebno među Muslimanima, stupa u vezu sa Kalinovičkim i Romanijskim odredom i dogovara se o akcijama.

„Kada su durmitorski partizani toga dana (20. januara 1942. godine) ulazili u Foču, četničke jedinice, koje su izvršile teške zločine nad muslimanskim stanovništvom, harale i pljačkale, nijesu ni pokušale da pruže otpor, već su se razbježale, a njihovi oficiri pobjegli u Čajniče i na Zaborak.“ (M. Marković).

U Foči su se dvjema četama bataljona „Vojvoda Momčilo“ 23. januara pridružili i borci bataljona „Bajo Pivljanin“ (oba bataljona su iz sastava Durmitorskog NOP odreda). Odmah je počeo organizacioni i politički rad. Uveče, 24. januara, sa Beogradskim bataljonom Prve proleterske u Foču je stigao Moša Pijade, a sutradan i Vrhovni štab sa drugom Titom. To je početak perioda boravka dugog 110 dana i izuzetno značajnog djelovanja druga Tita, Vrhovnog štaba, CK KPJ i drugih institucija u ovom gradu, odnosno na slobodnoj teritoriji velikog dijela istočne Bosne. Iz tih dana su Fočanski propisi — prvi dokumenti o stvaranju narodne vlasti, a 1.

marta je formirana u Čajniču i Druga proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada. U Foči, za sve ovo vrijeme, drug Tito će neprekidno održavati veze sa Durmitorom i usmjeravati operativna dejstva njegovog odreda.

Durmitorski partizani ostaju na području Foče sve do sredine marta, a zatim se vraćaju u svoj kraj. Kao sjećanje na te dane, na zgradi nekadašnjeg Doma JNA u Foči nalazi se posebno obilježje: „Ova spomen-ploča podiže se u slavu Durmitorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda koji je prvi nad ovim mučeničkim gradom razvio zastavu slobode“.

Dok su Durmitorci bili sa drugom Titom i Vrhovnim štabom na slobodnoj teritoriji istočne Bosne, pet četa Durmitorskog partizanskog odreda uspješno je operisalo u Sandžaku (teren srezova Bijelo Polje i Pljevlja). Njihovo prisustvo bilo je od posebnog značaja, jer su onemogućavali prodor četnika na slobodno područje.

SINJAVINSKI SEKTOR

„Za slobodno durmitorsko područje nastala je izuzetna opasnost kad su četnici, izdašno potpomognuti okupatorom, u februaru 1942. godine završili zaposjedanje Vasojevića i Kolašina i stigli na granice Durmitorskog partizanskog odreda. Tada je izvršena opšta mobilizacija, formiran Sinjavinski sektor kao nova veća jedinica, koja je dobila zadatak da onemogući daljni prodor četnika i da ih razbije. Za ovu potrebu s teritorije Durmitorskog odreda mobilisano je, opremljeno i upućeno u prvi mah oko 700 boraca za zaposjedanje Sinjavine i Tare. Koliko je god bio veliki interes okupatora i četnika da zaposjednu durmitorsko područje, još veći interes je bio Vrhovnog štaba da se sačuva ova slobodna teritorija, jer je predstavljala centralni dio slobodne teritorije šireg područja.

Na sinjavinskom frontu vođene su borbe sa velikom žestinom puna tri mjeseca uz nevjerojatne napore, kako boraca tako i naroda, posebno durmitorskog kraja, kao direktne pozadine tog fronta. Durmitorski odred je stalno pojačavao novim ljudima i novim jedinicama Sinjavinski sektor, dok na koncu od pet udarnih bataljona, koliko ih je imao u svom sastavu, nije četiri angažovao na ovom pravcu.“ (M. Šibalić)

Uslovi su bili teški — surova zima sa visokim snjegovima koji su otežavali snabdijevanje. Municije je bilo vrlo malo. Žrtve su bile velike — samo iz Durmitorskog odreda na Sinjavini je palo 80, a ranjeno preko 150 boraca.

Čitavo proljeće na Sinjavinskom sektoru partizanske jedinice (praktično glavnina snaga narodnooslobodilačke vojske Crne Gore) vode žestoke borbe sa četnicima. Tako je, poslije dvodnevni borbi koje su počele 3. marta, zauzet Mojkovac a četnici potisnuti prema Kolašinu. Početkom maja ovi prodiru u Mojkovac, ali ih 9. maja

partizani ponovo prisiljavaju na odstupanje. Sve vrijeme vode se teške bitke na pravcima prema Mojkovcu i Kolašinu. Neprijatelj je izuzetno dobro naoružan.

U aprilu počinje treća neprijateljska ofanziva, u kojoj je angažovano oko sto hiljada italijanskih vojnika i 12.000 četnika. Zbog jakog pritiska neprijatelja, partizani su prisiljeni da se povuku sa Sinjavinskog sektora. Krajem maja četnici zaposjedaju Žabljak i Šavnik.

TITO NA DURMITORU

Krajem maja 1942. godine, u vrijeme punog zamaha treće neprijateljske ofanzive, partizanske jedinice i bolnice su u Pivi — oko 7.000 boraca i ranjenika. U jedinicama Durmitorskog odreda bilo je 1.560 boraca.

Da bi se onemogućio nenadan prodor italijanskih motorizovanih jedinica iz Pljevalja, 6. maja je djelomično (jedan luk) srušen most na Đurđevića Tari.

Vojno i političko rukovodstvo NOP i drug Tito prelaze 10. maja na područje Durmitorske partizanske republike. Tu ostaju oko mjesec dana.

Sjećajući se tih dana drug Tito je na Žabljaku, 1970. godine, rekao:

— **Kada sam drugi put došao na Žabljak, onda već i ja sa puškom, odnosno mašinkom, došao sam sa štabom iz Foče . . . Ovdje smo došli kao na strateški najpogodniji teren na kojem smo mogli da se najbolje orijentišemo bilo u pogledu nastupanja ili povlačenja. Na Sinjajevini smo tada vodili borbu protiv neprijatelja na život i smrt.**

U drugoj polovini maja Durmitorska partizanska republika se našla u neprijateljskom obruču. Na Žabljaku je 25. maja održano vojno savjetovanje. Štabu durmitorskih jedinica povjerena je odbrana Pive iz pravca Sinjavine i Pljevalja. Sa Sinjavinskog sektora partizanske snage se postepeno povlače pružajući snažan otpor. Krajem maja i početkom juna u Pivi je glavnina partizanskih snaga.

— **Naše povlačenje ovdje nije bilo bez borbe** — kaže drug Tito. — **Prema pivskim planinama, sa svih strana napadali su neprijatelji, Italijani i četnici, od Nikšića prema Goransku i ovdje preko Sinjajevine, sa raznih strana. To je bila najžešća borba i naše proleterске jedinice mnogo su krvarile. Mi nismo smjeli da dozvolimo da naše elitne jedinice iskrvare i postanu nesposobne za svoje dalje zadatke. Zato smo se povukli prema Tjentištu i kasnije je uslijedio naš pobjedonosni marš prema zapadnoj Bosni gdje je stvorena velika slobodna teritorija . . . Ovdje su, dakle, pale odluke o pravcu našeg daljeg ne povlačenja, već nastupanja.**

Drug Tito je neprekidno obilazio ovo područje, boravio u Liječevinama, Nedajnom, na Žabljaku i Plužinama.

Panorama Durmitora

Tih dana, odlukom Vrhovnog štaba, formirane su tri proleterске jedinice — Treća proleterска sandžačka udarna brigada (5. juna 1942. godine, na Šćepan Polju), Četvrta proleterска crnogorska udarna brigada (10. juna, na Zelengori) u kojoj je i jedan bataljon Durmitorskog NOP odreda, i Peta proleterска crnogorska udarna brigada (12. juna, u Smriječnu, Župa Pivska).

„Zbog sve jačeg nadiranja neprijateljskih snaga sa svih strana ka platou Pive, plan odbrane Vrhovnog štaba je bio da adekvatnim dejstvima svojih snaga onemogući svako plansko nastupanje neprijatelja, a potom obezbjeđujući jake zaštitnice na bokovima, da osigura izbijanje svojih snaga na tromedu Bosna, Crna Gora i Hercegovina. U tom cilju u prvoj polovini juna 1942. godine otpočela je evakuacija bolnica iz Pive prema Vučevu i Mratinju. Za evakuaciju mobilisana je bila sva omladina sa teritorije Pive. Tada je oko 660 ranjenika evakuisano na pomenutu tromedu odakle su sa udarnom grupom 24. juna 1942. godine pošli na veliki marš u pravcu zapadne Bosne pod neposrednom Titovom komandom“ („Durmitorska partizanska republika“).

Na području Durmitora ostalo je oko 700 boraca iz Durmitorskog partizanskog odreda. Bili su to već prekaljeni ratnici, istaknuti kadrovi revolucije, koji su na sebe preuzeli težak zadatak da neprekidno djeluju u pozadini neprijatelja.

To su bili dani Durmitorske partizanske republike — jedinstveni u revoluciji naroda Jugoslavije, u njegovoj borbi za slobodu. Kao trajan spomen ostaje izvanredna organizovanost te prostrane partizanske teritorije na kojoj su se začeli oblici narodne vlasti.

TEROR ČETNIKA

Juni 1942 — april 1943. godine period je četničkog terora na Durmitoru. Na udaru su se odmah našli svi pripadnici i simpatizeri narodnooslobodilačkog pokreta.

Četnici, pristigli iz drugih krajeva, nisu birali sredstva da učvrste svoju vlast. Ubijali su, pretvarali domove u zgarišta, pljačkali. Prijeki sud, koji su četnici doveli sa sobom, izrekao je mnoge smrtno kazne a dosta ljudi je otjerano u logore. Oteto je preko 5.000 grla stoke.

Narod je zlostavljan. Četnici su nastojali po svaku cijenu da unište sve tekovine Durmitorske partizanske republike. Tražili su ilegalce, odbornike, članove Partije, borce. U prvom naletu uhapšeno je 250 liča, mnogi su poubijani . . . Durmitor je krvario.

Za sve to vrijeme, i pored upornih nastojanja, četnicima nije pošlo za rukom da od meštana organizuju ni jednu svoju pouzdanu jedinicu, mada se u redovima kontrarevolucije našao i izvestan broj ovdašnjih ljudi.

U tim teškim vremenima terora — kada su pali mnogi istaknuti revolucionari — borci koji su ovdje ostali neprekidno djeluju čvrsto vezani sa narodom. Zato su aprila 1943. godine, poslije proboja na Neretvi, partizani ušli u područje Durmitora bez borbi — dočekale su ih organizovane jedinice Durmitoraca.

PETA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA

„Ponovo oslobođenje durmitorskog područja omogućilo je brzu i potpunu obnovu narodne vlasti i mobilizaciju svih snaga i sredstava ovog područja za ciljeve narodnooslobodilačke borbe. Ovdje se ponovo odvijaju krupni i dramatični događaji od historijskog značaja za čitav narodnooslobodilački pokret“ (M. Šibalić).

Težinu pete neprijateljske ofanzive ovaj kraj je posebno osjetio. Bili su to dani odsudnih bitaka koje je vodila Glavna operativna grupa NOV sastavljena od 19.600 boraca, sa kojom je i 4.000 ranjenika, protiv 127.000 neprijateljskih vojnika. Tito lično vodi sve operacije. Durmitor je veliko ratno poprište, a vrhunac svega su Piva, Sutjeska i Zelengora.

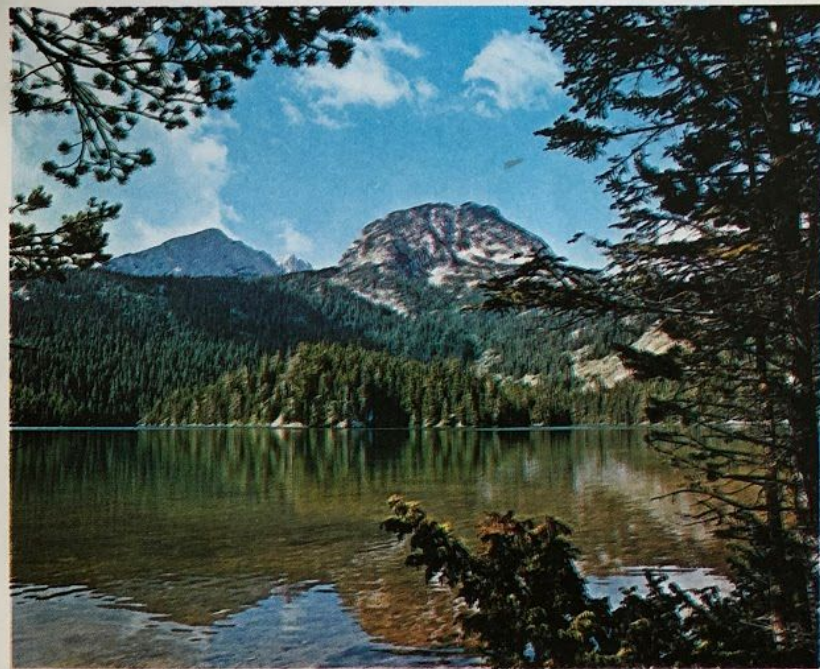
Neprijatelj, brojani i vanredno naoružan, vrši neprekidno pritisak. Durmitor, posebno Žabljak i Piva, stalno su bombardovani. Bitke se ne prekidaju danima.

Od 20. do 28. maja na Žabljaku borave drug Tito i Vrhovni štab. Pored Crnog jezera vrhovni komandant donosi odluku da se operativna grupa probije preko Sutjeske u istočnu Bosnu.

Noću 27/28. maja doletjela je avionom iz Kaira i na Njegovodsko polje padobranima se spustila britanska vojna misija sa kapetanom Bilom Stjuartom na čelu.

14

Na čitavom durmitorskom području, kao i prema Foči i na planinama oko Sutjeske, vode se teški i krvavi bojevi. Neprijatelj nadire sa svih strana, zatvarajući obruč. I pored snažnog otpora partizanskih jedinica padaju, 29. i 30. maja, Žabljak i Šavnik. U tom neprekidnom nizu bitaka sa daleko nadmoćnijim neprijateljem posebno su žestoki bili sukobi na pivskom Javorku, za odbranu poteza Razvršje — Pitomine — Tepci, zatim u reonu Brljevo — Štirna — Budanj, u donjim tokovima rijeka Pive i Tare.

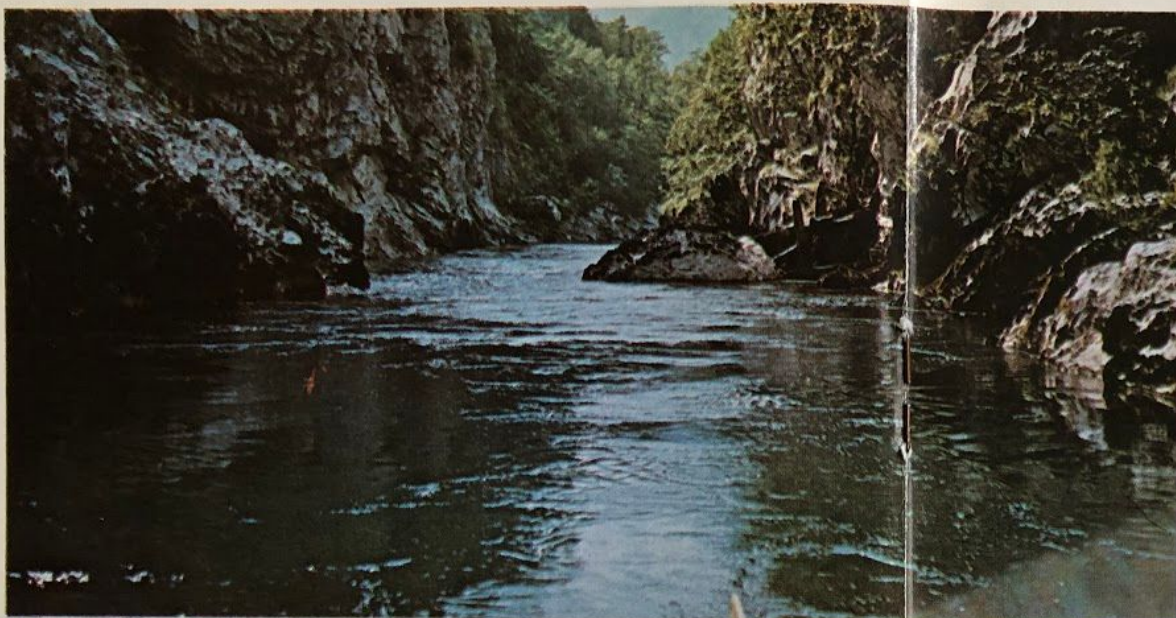
Crno jezero

Peta neprijateljska ofanziva jedna je od velikih pobjeda narodnooslobodilačke vojske. Jer, uz ogromne ljudske žrtve, 12. juna 1943. godine probijen je fašistički obruč na Zelengori. Tu, na bojištima Sutjeske i Pive, palo je 7.356 partizanskih boraca.

ZLOČINI

Surovo se okupator obračunao sa golorukim narodom Durmitora. Ubijao je, palio domove, sela pretvarao u zgarišta. Tragao je za zbjegovima u planinama, žive ljude palio — 60 u jednoj kući u Plužinama, isto toliko u Bukovcu i drugdje.

15

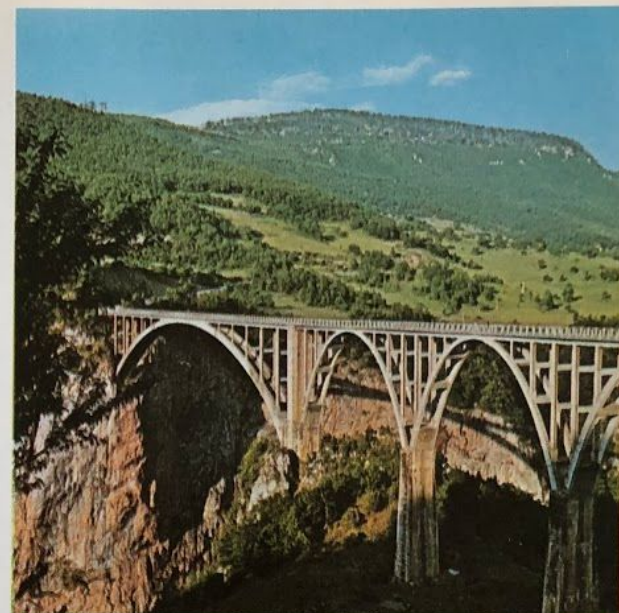
Kanjon rijeke Tare

U Dolima, na pivskoj visoravni, 7. juna 1943. godine izvršen je najsuroviji zločin. Pripadnici zloglasne kaznene „Princ Eugen“ SS — divizije izmasakrirali su oko 500 djece, žena i starijih muškaraca iz sela Dub, Bukovac, Rudinice, Miljkovac i Seljani. U tri doline odvojeno su strijeljani muškarci, žene i djeca, od kojih neka još nisu imala ni imena. Tog predvečerja zatrte su čitave porodice. Spomenik u Dolima, kod Miljkovca, podsjeća na te žrtve.

POSLIJE OFANZIVE

Ali slobodarski duh, duboko usađen u narodu, ovdje niko nije mogao da zatre.

Već 4. jula održana je u Dobrom dolu konferencija 200 komunisti, skojevaca, boraca sa Sutjeske, rodoljuba i omladinaca. Tu je i Radoje Dakić, organizacioni sekretar KPJ za Crnu Goru. Proširen je Sreski komitet KPJ i formirana udarna četa od 80 boraca, koja u avgustu prerasta u udarni bataljon. Utvrđen je program rada Partije i narodnooslobodilačkog odbora. Tri dana kasnije nastaje Reonski komitet KPJ za Pivu.

Most na Đurđevića Tari

U julu, ni mjesec dana poslije pete neprijateljske ofanzive, durmitorsko područje — izuzev Žabljaka i Šavnika — slobodna je teritorija.

U Maloj Orujici, iznad sela Novakovići, Sreski komitet KPJ održao je krajem avgusta konferenciju, uz prisustvo 60 najistaknutijih rodoljuba Durmitora.

Posljednje njemačke zaštitnice napustile su Jezera 17. septembra, a četnici Šavnik 22. septembra. Štab Drugog udarnog korpusa i Četvrta proleterska crnogorska udarna brigada ušli su 23. septembra u slobodni Žabljak. Od tada to je opet centar u kojem djeluju Sreski komitet KPJ, organi narodne vlasti, omladinska i organizacija AFŽ. U oktobru su izabrani delegati za skupštinu ZAVNO Crne Gore i Boke u Kolašinu. Formirana su četiri bataljona.

Početkom decembra Nijemci iz pravca Prijepolja i Pljevalja izbijaju na Đurđevića Taru i pokušavaju da ugroze slobodan Durmitor. Sva njihova nastojanja (7—12. decembar 1943. godine) da pređu Taru završavaju se neuspjehom — naišli su na snažnu partizansku odbranu.

DO KRAJA RATA

Godine 1944. Durmitorski obred okuplja nove borce i stvara udarne bataljone za postojeće ili nove brigade. Od pete neprijateljske ofanzive do marta 1944. godine sa Durmitora je otišlo 1.400 boraca u partizanske jedinice. Samo u crnogorske brigade upućeno je preko 1.200 boraca.

Po narednju štaba Drugog udarnog korpusa, 15. marta 1944. godine prestao je da postoji štab Durmitorskog odreda. Umjesto njega je formirana komanda područja kao pozadinska vojna vlast. Takva reorganizacija mogla se ostvariti zbog čvrstine vojnopozadinske i narodne vlasti.

Polovinom maja 1944. godine Nijemci pokušavaju da zaposjednu partizanski aerodrom na Njegovodi, na koji stiže saveznička pomoć i sa koga se otpremaju ranjenici. Oni su prešli Taru, ali su 7. jula pod jakim pritiskom jedinica Drugog udarnog korpusa morali da se povuku. U drugom naletu, 17. avgusta, Nijemci prodiru u Žabljak i Njegovodu. Situacija postaje složena, jer je sa njeguodskog aerodroma upravo trebalo da bude otpremljeno oko hiljadu teških ranjenika. Izuzetnim naporom svih, a posebno naroda, brzo je osposobljen privremeni aerodrom u Brezanima. Sa njega su, 22. avgusta, dok su partizani zadržavali Nijemce u žestokom okršaju vođenom u neposrednoj blizini, u nekoliko navrata 36 transportnih aviona, koje je štitiло 50 lovaca, otpremili sve ranjenike u Italiju. O ovoj akciji savezničke avijacije i narodnooslobodilačke vojske Englezi su snimali dokumentarni film.

Ubrzo je neprijatelj protjeran, a Durmitor dočekaо kraj rata kao slobodna teritorija.

SPOMENICI NOB

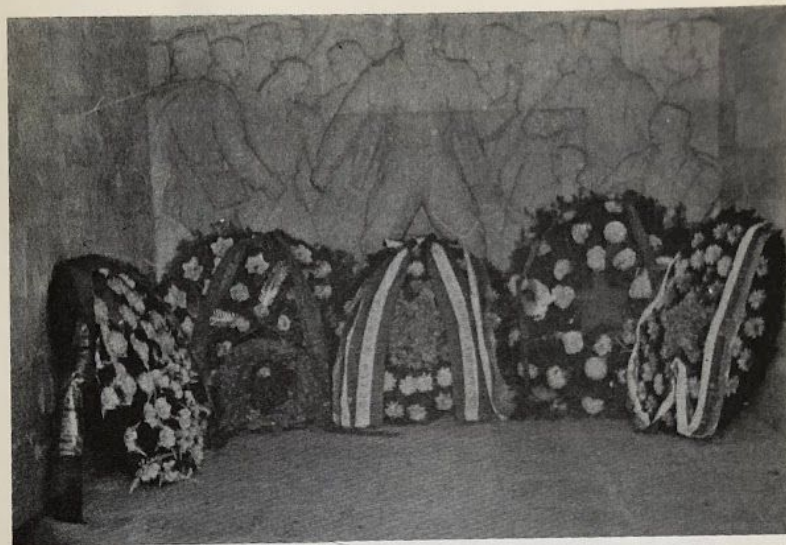
Mnoga mjesta značajna po događajima iz narodnooslobodilačke borbe posebno su obilježena. Dva najveća spomenika podignuta su u Žabljaku i Dolima kod Miljkovca.

ŽABLJAK

- **Spomenik palim borcima i žrtvama fašističkog terora durmitorskog kraja** u Žabljaku podsjeća na 1.031 palog borca i oko 1.465 žrtava fašističkih zlodjela sa područja bivšeg durmitorskog sreza (sada opštine Žabljak, Šavnik i Plužine). Izgledom je sličan starim planinskim kućama. Rad je arh. Branka Bona. Reljef u unutrašnjosti djelo je vajara Radeta Stankovića. Otkriven je 13. jula 1963. godine.

- **Spomen-ploča** na Crnom jezeru, na mjestu gdje je 21. maja 1942. godine održano, pod rukovodstvom druga Tita, vojnopolitičko

18

Reljef u spomeniku na Žabljaku

savjetovanje na kome je donesena odluka o nastupanju prema zapadnoj Bosni.

- **Spomen-obilježje** na obali Crnog jezera, podignuto u znak sjećanja na boravak druga Tita i članova Vrhovnog štaba (u obližnjoj Titovoj pećini), kao i na odluku druga Tita u drugoj polovini maja 1943. godine da se izvrši proboj preko Sutjeske.

- **Spomen-ploča** na hotelu „Durmitor“, u kojem se 1941—1942. godine nalazila prva Centralna partizanska bolnica.

- **Spomen-ploča** na zgradi stare osnovne škole, u znak sjećanja na ratni boravak Moše Pijade — čiča Janka.

- **Spomen-ploča** u selu Kovačka Dolina, gdje je početkom juna 1940. godine u kući Zelena Kovačevića, održana prva konferencija KPJ za šavnički srez i izabran Mjesni komitet KPJ.

- **Spomen-ploča** na zgradi u Žugića Barama, u kojoj je, u prisustvu druga Tita, održana Osmo pokrajinska konferencija KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju.

- **Spomen-ploča** u Njegovodi obilježava formiranje Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku, odnosno za napad na Pljevlja, 27. novembra 1941. godine.

- **Selo Crna Gora** — rodna kuća narodnog heroja Radoja Dakića — Brka (1911—1946), istaknutog revolucionara, organizacionog sekretara PK KPJ za Crnu Goru.

19

- **Spomen-ploča** na zgradi škole u selu Crna Gora, u kojoj je 25. novembra 1941. godine formiran partizanski bataljon „Bajo Pivljanin“.

- **Spomen-ploča** u Dobrom Dolu, gdje su juna 1942. godine partizanske jedinice, nastupajući za Bosnu, potukle četnike.

- **Spomen-česma** na Crnom jezeru, u znak sećanja na pale borce NOR-a iz sela Pitomine i Bosača.

- **Spomen-ploča** u blizini Zminjeg jezera, gdje je poginuo narodni heroj Jakov Ostojić (1878—1942), prvi predsjednik Opštinskog i Sreskog NOO u Žabljaku (1941. i 1942. godine).

- **Spomen-obilježje inž. Lazaru Jaukoviću** kod mosta na Tari, koji je po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ 6. maja 1942. godine srušio most. Okupatori i domaći izdajnici strijeljali su ga 2. avgusta 1942. godine na ovom mostu.

ŠAVNIK

- **Spomen-ploča** u Šavniku, na zgradi u kojoj se oktobra 1941. godine nalazila partizanska bolnica.

- **Spomen-ploča** na zgradi škole u Pošćenju, gdje je tokom 1942. godine bila partizanska bolnica.

- **Spomen-obilježje** u Vrtoč Polju, na mjestu gdje je Mjesni komitet KPJ za srez šavnički, 17. jula 1941, donio odluku o podizanju ustanka.

- **Spomenik** u Boanu palim partizanima uskočkog kraja.

- **Spomenik** na Krnovu partizanima palim u bici avgusta 1941. godine.

- **Spomenik** na Vratlu izginuloj Drobnačkoj partizanskoj četi na Sinjavinskom sektoru.

- **Spomenik** u Bijeloj palim ratnicima u Balkanskom, prvom i drugom svjetskom ratu.

PLUŽINE

- **Doli** kod Miljkovca u Župi Pivskoj (oko 15 km od Plužina). Spomenik na mjestu gdje su njemački fašisti 7. juna 1943. godine zvjerski poubijali oko 500 stanovnika sela Dub, Bukovac, Rudinice, Miljkovac i Seljani. Među njima je bilo i 106 djece. Ovdje se nalazi više masovnih grobnica. Autor spomenika je vajar Luka Tomanović. Otkriven 10. juna 1977. godine.

- **Plužinsko brdo** (Plužine) — seoska kuća u kojoj su maja i juna 1942. godine boravili drug Tito i Vrhovni štab.

- **Plužine** — Titova pećina na lijevoj obali Pive. Ovdje su juna 1943. godine boravili drug Tito i Vrhovni štab.

- **Unáč** — zgrada osnovne škole u kojoj je aprila i maja 1942. godine bila partizanska bolnica.

20

- **Smriječno** — u Župi Pivskoj — mjesto formiranja Pete proleterske crnogorske udarne brigade 10. juna 1942. godine.

- **Mratinje** — pećina u kanjonu Pive gdje je za vrijeme pete neprijateljske ofanzive (maj-jun 1943.) boravio drug Tito i donio odluku o formiranju I grupe (Prva i Druga proleterska divizija) i II grupe (Treća i Sedma udarna divizija) u cilju proboja Sutjeske.

- **Ščepan Polje** — spomen obilježje o formiranju Treće proleterske sandžačke udarne brigade 5. juna 1942. godine.

- **Brijeg Liječevine** iznad Ščepan Polja — kuća u kojoj su boravili drug Tito i Vrhovni štab 1942. godine i gdje je počeo da radi prvi partijsko-politički kurs CK KPJ.

- **Rudina**, Crkvičko polje — stara zgrada škole u kojoj se 1942. i 1943. godine nalazila Centralna bolnica Vrhovnog štaba, u kojoj su lečeni i Igmanci.

STARIJA ISTORIJA

Područje Durmitora čovjek odavno naseljava — još od praisto-rijskih vremena (pećina Odmut, na potopljenom ušću Vrbnice u Pivu, nastanjena je između 8300. i 1800. godine prije nove ere). Tu su bili Iliri i Kelti, a mnoga današnja imena imaju korijen iz tog doba. Slovenska plemena dolaze u VII i VIII vijeku. U srednjem vijeku postoje župe i utvrđeni gradovi.

Turci osvajaju srednjovjekovne slovenske države, pa i durmitorski kraj dijeli tu sudbinu. Međutim, ovdašnja plemena Drobnjaci, Uskoci, Jezera i Šaranci, u želji da budu slobodna, često ratuju sa osvajačima. Učestvuju i u mnogim oslobodilačkim pokretima i bunama u XVII, XVIII i XIX vijeku.

Od 1878. godine ovaj kraj je u sastavu Crne Gore (kada je ova priznata kao samostalna država), a od 1912. godine pogranično je područje na tromedi Crne Gore, Austro-Ugarske i Turske.

Narod Durmitora uvijek je njegovao svoje tradicije, nastojeći da očuva individualnost i slobodu u vjekovnom otporu tuđinu.

IZMEĐU DVA RATA

Teški su bili životni uslovi naroda koji se između dva svjetska rata pretežno bavio stočarstvom.

Otpori vlasti rađaju se vrlo rano. Već 1920. godine nastaju organizacije Komunističke partije Jugoslavije. Stvaraju ih povratnici iz Amerike povezujući se sa inicijatorima komunističkog pokreta u Crnoj Gori. U svim opštinskim mjestima postoje partijske organizacije i grupe. Na parlamentarnim izborima 1920. godine od 4.620 upisanih birača glasalo je 2.670. Od toga za KPJ 1.341 (to je 12,35 odsto svih glasova koje su komunisti tada dobili u Crnoj Gori). Od 1921. godine, kada je zabranjena KPJ, pa do tridesetih godina, neprekidno ilegalno djeluje 15 do 20 članova KPJ.

21

Uticaj KPJ od 1935. godine sve je jači. Djeluje se preko zborova Crnogorskog narodnog fronta slobode, sabora i sijela. Ovdje rade 22 člana Partije i više simpatizera, a narednih godina sve ih je više. Pod uticajem Partije narod ovog kraja nije dozvolio da se na Crnom jezeru podigne dinastička zgrada. Isto tako nije dozvolio da se mijenja ime Žabljaka (Aleksandrov grad). Tokom 1939. godine komunisti pokreću ilegalni list („Mladi borac“) koji je umnožavan na šapirografu. Osim toga rasturana je i razna partijska literatura, leci i proglassi.

Od posebnog značaja bila je Osmo pokrajinska konferencija KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju, održana avgusta 1940. godine u Žugića Barama kraj Žabljaka, kojoj je, kao generalni sekretar KPJ, prisustvovao i drug Tito.

KULTURNO-ISTORIJSKI SPOMENICI

- **Pirlitor** (oko 8 km od Žabljaka prema Đurđevića Tari) iz XIV vijeka, bio je značajan srednjovjekovni grad (sačuvani ostaci) na reci Tari, iz kojeg je obezbjeđivan karavanski put od Dubrovnika prema istoku. Pominju ga predanja, kao i narodna pjesma „Ženidba kralja Vukašina“. Po njoj ovdje je živio junak vojvoda Momčilo, koji je imao krilatog konja Jabučila i sablju sa očima. Njegova žena Vidosava izdala ga je kralju Vukašinu u želji da se za njega uda. Kada je ovaj vidio kakvog je junaka ubio, oženio se Momčilovom sestrom Jevrosimom koja je rodila Kraljevića Marka.

- **Crkva na Žabljaku**, izgrađena 1870. godine u znak pobjede nad Turcima u Šarancima 1862. godine.

- **Grob Gavrila Šibalića** u selu Pitomina kod Žabljaka. On je predvodio Drobunjake u Karadorđevom ustanku 1804. godine.

- **Rimski most** na Bukovici, kod Šavnika, dugačak 16 a širok četiri metra, i most na Bijeloj.

- **Mljetičak**, u blizini Šavnika, mjesto gdje je ubijen 1840. godine zloglasni Smail-aga Čengić.

- **U kući Novice Cerovića** u Tušini blizu Šavnika, nalazi se muzejska zbirka ovog junaka. Borbe porobljenih hrišćana protiv nasilja i nasilnika inspirisale su pjesnika Ivana Mažuranića da napiše ep „Smail-aga Čengić“, a Novica je njegov glavni junak.

- **Manastir Bijela** iz XVIII vijeka, pored Šavnika.

- **Manastir Podmalinsko**, kod Boana.

- **Manastir Dobrilovina** na lijevoj obali Tare uz put Đurđevića Tara — Mojkovac. Pominje se prvi put 1592. godine.

- **Soko**, grad Sandalja Hranića (1392—1435) i Hercega Stjepana (Stjepan Vukčić Kosača, 1435—1466) iznad sastavaka Pive i Tare (Šćepan Polje). U ruševinama je sačuvana isklesana kamena vladarska stolica, a ispod grada nekropola stećaka. Postoje i ostaci

manastira, a uz desnu obalu Pive fragmenti arhitektonski izuzetne crkve koju narod zove Šćepanica.

- **Pivski manastir**, 10 km od Plužina, sagrađen je između 1573. i 1586. godine, a obnavljan poslije požara 1782, 1798. i 1876. godine. Bogato je živopisan — ima 1.260 kvadratnih metara fresaka. U njegovoj riznici čuvaju se mnoge vrijedne ikone i predmeti, kao i četiri rijetka rukopisa jevanđelja iz 1505, 1586. i 1626. godine. Pored kulturno-istorijskog značaja, Pivski manastir je predmet i jednog od najvećih konzervatorskih poduhvata u svijetu. Zbog stvaranja akumulacionog jezera za HE „Piva“ kod Mratinja, mora da bude preseljen na novo mjesto udaljeno 800 metara od dosadašnjeg. Freske su skinute, svaki kamen obilježen i dio po dio prenesen i ponovo sastavljen. Čitav posao, kako se predviđa, biće okončan 1980. godine.

- **Stećci** — Na durmitorskom području nalazi se 27 srednjovjekovnih nekropola sa 1.021 stećkom, od kojih 127 imaju ukrase a četiri natpise. **Žabljak** — kod sela Novakovići (blizu Ribljug jezera) postoji nekropola sa 54 stećka (22 ukrašena), a u obližnjim Žugića Barama nekropola sa 300 stećaka (23 ukrašena). **Šavnik** — u samom mjestu je pet stećaka; u selu Pošćenju, uz crkvu, 51 stećak. **Plužine** — od 23 nekropole najveće su na Šćepan Polju (ispod srednjovjekovnog grada Sokola) sa 110 stećaka, u Krivom Dolu sa 88, na Pišču sa 53 i u Rudinicama sa 113 stećaka.

PRIRODA

Zbog svojih prirodnih vrijednosti, Durmitor, na površini od 32.000 hektara, proglašen je nacionalnim parkom.

Ta činjenica bila bi mu dovoljna za preporuku. Međutim, Durmitor je i više od toga — raskoš prirode, one iskonske i neoskrnavljene... Čitavo njegovo područje, u pravom smislu jedinstveno, harmonična je cjelina u kojoj su se spleli planinski vrhovi, lednici, bistra jezera među kamenim gromadama, bogate šume prošarane pašnjacima, katunima, vrelima, kanjonima rijeka...

Durmitor gostoprimitljivo nudi raskoš prirode u sva četiri godišnja doba, vječit i u neponovljivo novom ruhu.

VRHOVI DURMITORA

Tridesetak vrhova Durmitora prilika su da svako provjeri svoje snage — od vrsnih alpinista i planinara do ljubitelja dužih i kraćih šetnji. Svi pravci kretanja dobro su obilježeni. Za odlazak i povratak potrebno je tri, četiri, najviše do 15 sati.

Bobotov kuk (2.522 m) najviši je vrh Durmitora. Zovu ga „krov Balkana“. Prilazi mu se markiranim planinarskim stazama a kolima preko Sedla do Urdenog dola i dalje pješice.

Bezimeni vrh (2.480 m) — prilaz markiranim planinarskim stazama.

Šljeme (2.477 m) — prilaz od Žabljaka i Bukovice.

Minin bogaz (2.402 m) — prilaz markiranom stazom.

Prutoš (2.400 m) — prilaz markacijom ili kolima preko Sedla do Todorovog dola, a dalje pješice.

Bandijera (2.400 m) — prilaz markacijom.

Velika rbatina (2.400 m) — prilaz markacijom.

Donje ravne glave (2.400 m) — prilaz markacijom.

Obla glava (2.400 m) — prilaz markacijom.

Ledena pećina (2.200 m) ispod Oble glave — prilaz markacijom.

Planinica (2.340 m) — prilaz markacijom.

Savin kuk (2.312 m). — Do njega se najlakše stiže zbog postojećeg starog puta. Kreće se sa Crnog jezera, a pješaci tri sata u jednom pravcu. Ispod Savinog kuka je **Savina voda** (2.212 m).

Zubci, sedam vrhova (2.310 m) — prilaz markacijom ili kolima do Sedla, a zatim pješice.

Terezijin bogaz (2.300 m) — prilaz markacijom.

Greda (2.300 m) — prilaz markacijom.

Vjetreno brdo (2.290 m) — prilaz markacijom ili kolima do Sedla i dalje pješice.

Suva rtina (2.284 m) — prilaz markacijom.

Meded sa vrhom **Žuta greda** (2.280 m) — dosta lak pristup zbog postojećih staza. Polazi se sa Crnog jezera.

Čvorov bogaz (2.260 m) — prilaz markacijom.

Sedlena greda (2.226 m) — prilaz markacijom ili kolima od Žabljaka (17 km) i dalje pješice.

Šareni pasoci (2.200 m) — prilaz markacijom ili kolima do Urdenog dola i dalje pješice.

Pašina gomila (2.196 m) — prilaz markacijom ili kolima na Štulac i dalje pješice.

Veliki Štulac (2.103 m) — prilaz markacijom ili kolima na Štulac i dalje pješice.

Crvena greda (2.100 m) — prilaz markacijom.

Lojanik (2.080 m) — prilaz markacijom ili kolima do Dobrog dola i dalje pješice.

Bolj (2.066 m) — prilaz markacijom ili kolima do Sedla i dalje pješice.

JEZERA

Durmitorska jezera nedeljiv su dio čitavog ovog pejzaža. Lednička po porijeklu, često u cirkovima, posebno su lijepa, okružena raskošnim šumama i liticama, bogata vodama i ribom. Leže na visini od 1.140 do 1.960 metara, što je takođe rijetkost. Usred planinskih vrleti, među stoljetnim šumama, odavno su poetično prozvana — „gorske oči“, a to zaista i jesu.

Uz malo truda i volje do njih se dosta lako stiže. Svi pristupi su označeni, a nekima se može doći i automobilom.

Crno jezero (1.413 m), udaljeno od Žabljaka 2,5 km. Veliko je oko 5,50 km². Čine ga Veliko jezero (dugo 930, široko 520, duboko 23,7 metara) i Malo jezero (dugo 450, široko 260, duboko 47,8 metara), koja dijeli prevlaka duga 45 a široka 15 metara. Izuzetno je po ljepoti — okruženo četinarskom šumom, sa Mededom (2.280 m) koji se nadvio nad vodom. Oko jezera vodi pješačka staza, prijatna za šetnje. Tokom ljeta ovdje se kupa, vesla, ribari, a zimi se jezero pretvara u ogromno klizalište.

Zminje jezero (1.522 m), nedaleko od Crnog jezera, ispod Crvene grede. Automobilom mu se može prići na oko 500 metara. Posebno je ljepo. Bogato je pastrmkom.

Malo jezero (1.788 m), iznad sela Bosače, u uvali podno litice Crvene grede. Sa jedne strane zatvaraju ga žutocrvene stijene a sa druge mrkozeleno šume.

Surutka jezero (1.960 m) — kolima se stiže do Sedla, a dalje pješice.

Zeleni vir (1.890 m), jezero u ledničkom cirkulaciji ispod Mininog bogaza. Prilaz preko Sedla.

Zelena lokva (1.780 m), jezero u cirkulaciji između Mededa, Minina i Čvorova bogaza. Prilaz markiran.

Malo Škrčko jezero (1.732 m), u Škraci, ispod istočne strane Grede. Prilaz preko Prijespe.

Veliko Škrčko jezero (1.726 m), pod Bobotovim kukom, Bezimenim vrhom i zapadnom stranom Planinice. Prilaz preko Prijespe.

Valovito jezero (1.690 m), udaljeno od Žabljaka 16 km, ispod zapadne strane Stožine (1.900 m). Prilaz kolima.

Srablje jezero (1.668 m), na 15 km od Žabljaka ispod Stožine, prema Grabovici. Prilaz kolima.

Modro jezero (1.632 m), od Žabljaka udaljeno 15 km, ispod Stožine — jugoistočno. Ljeti presuši. Pristup kolima.

Barno jezero (1.543 m), na 10 km od Žabljaka, između sela Bosača i Pitomina. Prilaz kolima.

Pošćensko jezero (1.480 m), 13 km od Žabljaka, na Pošćen-skom katunu. Prilaz kolima.

Riblje jezero (1.422 m), od Žabljaka udaljeno 12 km, pored sela Novakovići. Bogato pastrmkom. Prilaz kolima.

Vražje jezero (1.400 m), na 11 km od Žabljaka, pored Ribljeg jezera. Bogato pastrmkom. Prilaz kolima.

Zmničko jezero (1.285 m), od Žabljaka udaljeno 17 km, ispod sjeverne strane Kučajevice (1.781 m). Prilaz kolima.

Sušičko jezero (1.140 m), u kanjonu rijeke Sušice. Bogato pastrmkom.

IZVORI

Durmitor je bogat vodom. Izvori su izuzetno brojni. Ta živa voda kao da je svugdje prisutna.

Najatraktivniji je izvor **Savina voda**, na Savinom kuku, čak na 2.100 metara visine.

Među pedesetak većih (one manje teško da bi ko i izbrojao), spadaju izvor **Oko** iznad Žabljaka, **Tepački izvori** kod sela Tepci (kanjon Tare), zatim više vrela uz obale rijeke Tare, u kanjonu rijeke Sušice i drugi.

Nekadašnje **Pivsko oko** (pored stare lokacije Pivskog manastira) bilo je posebno atraktivno, jer je iz njega snažno izvirala rijeka Sinjac.

RIJEKE

Dvije međe ovog kraja jesu vode rijeka Tare i Pive, koje se sastaju kod Ščepan Polja i čine Drinu. Poznate su ne samo po jedinstvenim prirodnim ljepotama, već Piva i po džinovskoj hidroelektrani „Piva“, a Tara po upornoj akciji da se očuvaju sve njene ekološke vrijednosti.

Tara izvire u vrhovima Komova, na visini od 1.850 metara i tokom dugim 150,5 km teče sve do sastava sa Pivom. Probija se kroz dubok, impresivan kanjon, razdvajajući dvije planinske grdosije — Durmitor i Ljubišnju. Prosječna dubina kanjona je 900 metara, a doseže čak do 1.300 metara. Zovu ga „jugoslovenski Kolorado“ (Kolorado je dubok oko 1.150 m). Danas je to sigurno najljepši, najdublji i najduži kanjon Evrope. Tara je, inače, najveća planinska rijeka u Jugoslaviji, a njen sliv — na oko 1.900 kvadratnih kilometara — najbogatije hidrografsko područje Balkana. Duž rijeke su stjenovite i šljunkaste terase, podovi, plitke uvale, luke, vrtače, litice visoke preko hiljadu metara. U kanjonu se nalazi više od 80 većih pećina. Tok rijeke prate guste šume pune divljači i ptica. Voda je bogata ribom. Izgradnja flotacije za rudnik cinka u Mojkovcu ugrozila je jedinstven svijet i bogatstvo Tare. Širokom društvenom akcijom Tara je ostala zaštićena i spašena.

Piva, većim dijelom akumulaciono jezero, nastajala je od Sinjca (isticao iz Pivskog oka) i Komarnice, kod Plužina. Njen kanjon dubok je do 800 metara. Pregrađen je, u blizini Mratinja, betonskom branom visokom 220 metara. Tako je stvoreno jezero sa oko 800 miliona kubnih metara vode, koje se proteže do iza Plužina. Podizanje moćne hidroelektrane u surovom i uskom kanjonu, bio je izuzetan graditeljski poduhvat. Ipak, rijeka je sačuvala svoju ljepotu. Bogata je ribom.

Ostale rijeke:

Sušica, koja izvire ispod Durmitora, na Skakalima, pa teče do Sušičkog jezera i dalje prema svom uviru u Taru. Čine je vode Velikog i Malog Škrčkog jezera.

Komarnica teče od Dobrog dola prema Pivi. Pritoka joj je **Grabovica** koja izvire ispod Boljske grede. Ovdje je i **Bukovica**.

Otoka ističe u proljeće i jesen, za visokih voda, iz Crnog jezera, i poslije kilometar-dva nestaje u ponorima ispod Žabljaka.

Osim ovih postoje i riječice **Tušinja**, **Bijela** i **Šavnik**.

INFORMACIJE

- **Turistički biro**, Žabljak, telefon (084) 88-318

UGOSTITELJSTVO

Na Žabljaku sve poslove oko rezervacija, prihvata, smještaja i ishrane gostiju obavlja:

- **OOUR Durmitor** u sastavu preduzeća „Industrijaimport“, Titograd, Telefoni: centrala (084) 88-212.

Hotel „Jezera“

SMJEŠTAJ

- **Hotel „Jezera“** (260 ležaja), visoka B-kategorija; restoran, kafana, snek-bar, saloni; bazeni, sauna; mali sportovi; parking; tel. (084) 88-301.
- **Hotel „Žabljak“** (71 l), B-kategorija; restoran, kafana, terasa, saloni. Radi cijele godine. Tel. 88-300.
- **Hotel „Durmitor“** (143 l), B-kategorija; restoran, kafana, terasa, bar, saloni, parking. Tel. 88-278.
- **Bungalovi i savardaci** (42 sobe sa 84 ležaja), pored hotela „Durmitor“.
- **Motel „Gorsko oko“** (40 l), Tel. 88-276.
- **Privatni smještaj** — više stotina ležaja, preko Turist-biroa.
- **Kamp**, pored Crnog jezera u šumi na 9.000 kvadratnih metara; sanitarni uređaji, električna struja.
- **Motel „Tara“** (12 l), pored mosta na Đurđevića Tari (od Žabljaka udaljen 23 km); tel. (084) 88-236.

VAŽNIJI TELEFONI

- **Pošta** radi od 7 do 21 h; 88-222
— poštanski broj 84-220
— telefonski pozivni broj 084
- **Milicija** 88-210
- **Zdravstvena stanica** 88-294
- **Apoteka** 88-203
- **Banka** Osnovna banka Pljevlja
Poslovnica Žabljak 88-232
- **Osiguravajući zavod** 88-266
- **Skupština opštine Žabljak** 88-305

ZA VOZAČE

- „Jugopetrol“, benzinska pumpa 88-231
- **Auto-servis**

ZIMSKI SPORTOVI

Masivi Durmitora rano se zabijele od snijega koji se zadrž i do jula, a na mnogim mjestima (u cirkovima) ima ga tokom cijele godine. Glavna zimska sezona je od 15. decembra do 1. aprila,

Tereni i uslovi za zimske sportove su izvanredni. Održavaju se vrhunska smučarska takmičenja. Pogodni tereni za početnike; staze za sankanje; klizanje.

- **Smučarske staze** su u blizini hotela; visinska razlika 850 metara.

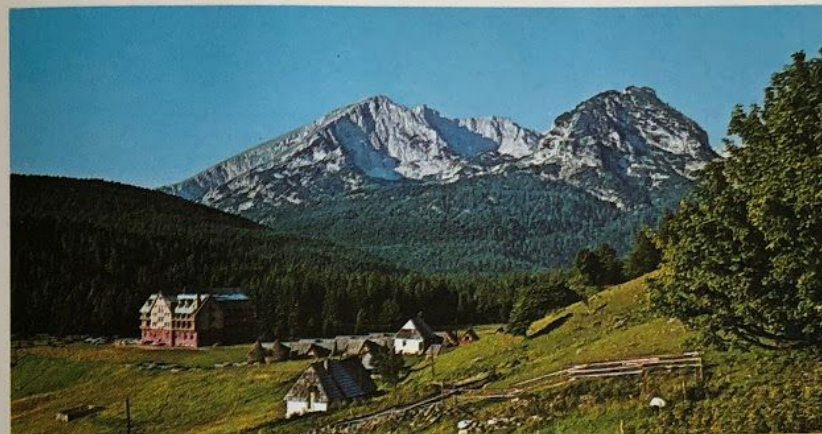
- **Skokovi** sa dvije skakaonice (30 i 65 metara).
- **Klizanje** na Crnom jezeru.
- **Četiri uspinjače i ski-lifta** dužine 3.500 metara (najkraća 525 a najduža 950 metara).
- **Škola skijanja** u sezoni.

Svi tereni za sportove posebno se održavaju. Žabljak, sa okolinom vanredne ljepote, po mogućnostima i izvanrednim terenima jedinstven je jugoslovenski zimsko-sportski centar. Kuriozitet su smučarska takmičenja u maju i junu.

IZLETI

Dvadeset vrhova Durmitora, pravi izazov za ljubitelje visina, privlače izletnike i planinare. Tu su Bobotov kuk (2.522 m), Savin kuk (2.312 m), Savino vrelo (2.212 m), Zubac sa sedam vrhova (2.310 m), Bezimeni vrh (2.480 m), Obla glava (2.400 m) ispod koje je Ledena pećina (2.200 m), Meded (2.280 m) i drugi.

Sa Čurovca (vidikovac na 1.625 m/m) pruža se pogled na najatraktivniji dio kanjona Tare i vrhove Durmitora. Prizor je zaista izuzetan, jer je najniži dio na 538 metara a najviši na 2.522 m (Bobotov kuk).

Hotel „Durmitor“

Izuzetan doživljaj je i odlazak u kanjon Nevideo, kroz koji teče Komarnica (od Šavnika 6 km).

Obilazak planinskih vrhova poseban je događaj, jer to nije samo susret sa vrletima, nego i sa jezerima i izvorima rasutim između visova, sa katunima, bogatstvom šuma, vječitim snijegom i očuvanim svijetom iskonske prirode.

Kretanje Durmitorom nije samo privilegija planinara, već i ostalih posetilaca. Izbor je velik, pa se svako odlučuje na ono što želi i što može da ostvari — od kratkih šetnji preko proplanaka kroz šume, oko Crnog jezera, do uspona na vrhove.

Ljeti se posjećuje kanjon Tare, Šavnik, neki od kulturno-istorijskih spomenika. Zima neodoljivo privlači bijelinom prostranstva.

Svi pravci kretanja na Durmitoru dobro su obilježeni planinarskim znacima (markacijom).

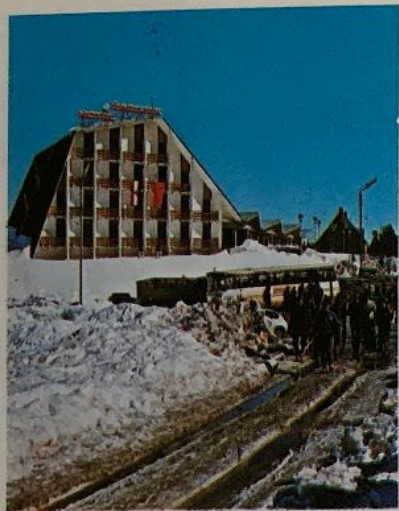
RIBOLOV

U vodama Durmitora najčešća riba je pastrmka, a ima i zlatovčica, lipljana i mladice. Ribolov u rijekama Tara, Piva i Komarnica, u Crnom jezeru, Sušičkom jezeru, Velikom Škrčkom jezeru, jezeru Zminje i drugim.

Informacije i dozvole: Turistički biro Žabljak i recepcije hotela „Ježera“, „Žabljak“, „Durmitor“.

LOV

Durmitor je visokošumsko a djelomično i goletno lovište. Ono se prostire po planinskim padinama i u šumama kanjona rijeke Tare.

Hotel „Žabljak“

Motel „Tara“

Lovi se srnadač, divovjarač i veliki tetrijeb (često vrijedni trofeji). Ima i lisica, kuna, zečeva, vukova i medvjeda, a od divljaci jarebica, prepelica, divljih pataka i gusaka. Cijelo lovno područje je pristupačno.

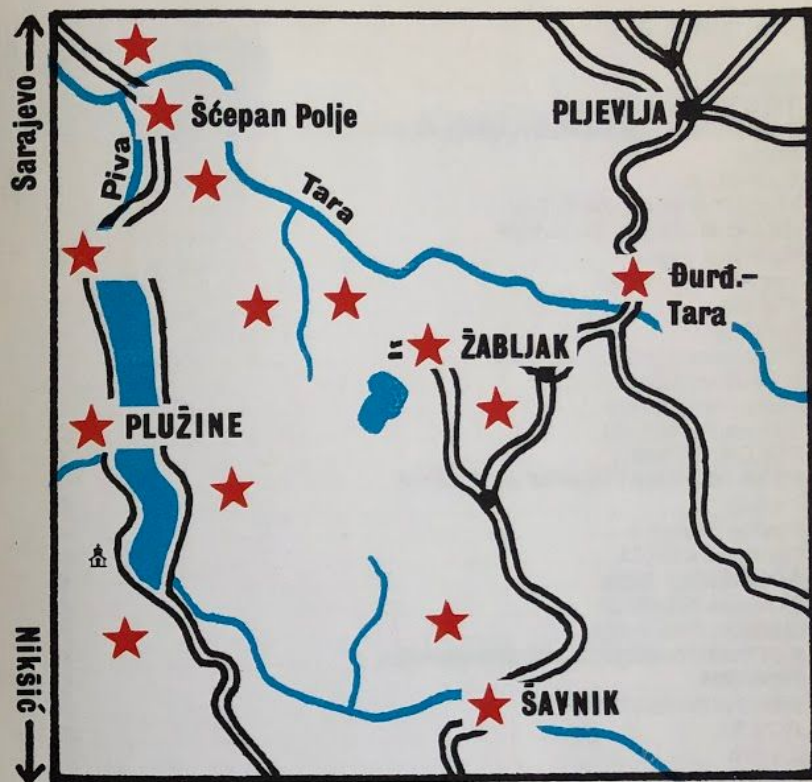
Pošto je Durmitor nacionalni park, režim lova je posebno regulisan.

Informacije: Turistički biro Žabljak.

UDALJENOSTI:

• Žabljak—Budečevica (most na Tari, Đurđevića Tara)	25 km
• Žabljak — Budečevica — Mojkovac	69 km
• Žabljak — Budečevica — Mojkovac — Titograd	160 km
• Žabljak — Budečevica — Mojkovac — Titograd — Petrovac na moru	215 km
• Žabljak — Budečevica — Mojkovac — Prijepolje — Bijelo Polje — Titovo Užice	246 km
• Žabljak — Budečevica — Mojkovac — Prijepolje — Bijelo Polje — Titovo Užice — Beograd	450 km
• Žabljak — Budečevica — Pljevlja	68 km
• Žabljak — Budečevica — Pljevlja — Čajniče — Goražde	138 km
• Žabljak — Budečevica — Pljevlja — Čajniče — Goražde — Ustiprača — Rogatica — Sarajevo	237 km
• Žabljak — Šavnik	38 km
• Žabljak — Šavnik — Nikšić	85 km

30

ŠAVNIK

— Hotel „Šavnik“ (80 l)	(083)	73-110
— Motel „Boan“		
— Dom zdravlja		73-118
— Apoteka		73-112
— Skupština opštine		73-102
— Stanica milicije		73-138
— Ekspozitura Osnovne banke Nikšić		73-132

PLUŽINE

— Hotel „Plužine“	(083)	71-132
— Motel „Oko“		
— Dom zdravlja		71-103
— Skupština opštine		71-130
— Stanica milicije		

31

S A D R Ž A J

Uvod	3
TITO NA DURMITORU	4
DURMITORSKA PARTIZANSKA REPUBLIKA	4
Međe	4
USTANAK	5
ITALIJANSKA OFANZIVA	6
OSAM MJESECI SLOBODE	6
Narodna vlast	6
Durmitorski odred	7
Pljevlja	7
Bolnica	8
Organizovanost	9
U istočnoj Bosni	10
Sinjavinski sektor	11
Tito na Durmitoru	12
TEROR ČETNIKA	14
PETA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA	14
Zločini	15
Poslije ofanzive	16
DO KRAJA RATA	18
SPOMENICI NOB	18
STARIJA ISTORIJA	21
IZMEĐU DVA RATA	21
KULTURNO-ISTORIJSKI SPOMENICI	22
PRIRODA	23
VRHOVI DURMITORA	23
JEZERA	24
IZVORI	25
RIJEKE	26
INFORMACIJE	27
UGOSTITELJSTVO	27
SMJEŠTAJ	27
VAŽNIJI TELEFONI	28
ZIMSKI SPORTOVI	28
IZLETI	28
RIBOLOV	29
LOV	29
UDALJENOSTI	30